

Г.В. Бачинська
Тернопільський національний педагогічний університет імені В. Гнатюка
e-mail: g.bachynska@gmail.com

Т.П. Вільчинська
Тернопільський національний педагогічний університет імені В. Гнатюка
e-mail: tetyana_v@ukr.nett

О.С. Вербовецька
Тернопільський національний педагогічний університет імені В. Гнатюка
e-mail: Oksana_Werbowetska@ukr.net

Н.О. Свистун
Тернопільський національний педагогічний університет імені В. Гнатюка
e-mail: nina-s77@ukr.net

УДК 811.112.2'36

**Заголовок як ономастичний знак особливого типу
(на матеріалі творів Л. Костенко)**

Ключові слова: *заголовок, онім, односкладові речення, словосполучення, лексема.*

Стаття присвячена структурній характеристиці заголовків у поетичних творах Ліни Костенко. За структурою в лінгвістичній науці прийнято виділяти заголовки-слова, заголовки-словосполучення та заголовки-пропозиції. Ліна Костенко найчастіше використовує серед заголовків-слів монолексемні іменники, серед заголовків-словосполучень чисельною є група заголовків, що відповідає синтаксичним словосполученням. Широко представлені в заголовках односкладні речення, зокрема конкретні особисті пропозиції.

G. Bachynska
Ternopil Volodymyr Hnatiuk National Pedagogical University

T. Vilchynska
Ternopil Volodymyr Hnatiuk National Pedagogical University

O. Verbovetska
Ternopil Volodymyr Hnatiuk National Pedagogical University

N. Svustyn
Ternopil Volodymyr Hnatiuk National Pedagogical University

Title as an onomastic sign of a special type (based on the works of L. Kostenko)

Key words: *title, onim, one-member sentence, phrase, token.*

The article is devoted to the structural characterization of titles in Lina Kostenko's poetic works. By structure in linguistic science it is customary to distinguish headings, words, headings, phrases, and headings, sentences. Lina Kostenko uses monolex nouns among word titles most often, among the word headings the most numerous is the group of headings corresponding to syntactic phrases. One-member sentences, including definitions, are widely represented in headings.

Особливе місце в номінативній системі мови посідає заголовок. «Він є своєрідним знаком твору, з якого розпочинається ознайомлення з текстом. Має свій поетичний зміст і свій генезис – поетичну етимологію» [2, 39].

Заголовок активізує сприйняття читачем тексту і наголошує на тому, що буде викладено дані. Він постає особливим різновидом власної назви в художньому тексті.

Заголовок – це стисле і влучне вираження головної ідеї твору, а також невід’ємний компонент тексту, який надає йому певної завершеності.

На думку В.Е. Шевченко, «заголовок – це цілісна змістовно-графічна система, яка впливає на розуміння словесного твору, створюючи попереднє уявлення про його зміст» [5, 388].

Проблеми дослідження заголовка займають особливе місце в колі інтересів мовознавців. Значних здобутків з цього питання досягли лінгвісти минулих років: Л.А. Булаховський, І.К. Білодід, М.Т. Рильський, а також мовознавці сучасного періоду: Л.О. Пустовіт, Л.І. Мацюк, А.П. Коваль, Н.М. Коваль, Н.М. Сологуб, Н.Д. Бабич, Н.В. Слухай, А.К. Мойсієнко та ін.

Упродовж останніх десятиліть активно досліджується заголовок з позиції літературознавства і лінгвістики тесту (О.Ю. Богданова, В.Д. Бондалєтова, Т.В. Васильєва, А.П. Загнітка. Функції заголовка проаналізовано у працях С.В. Лайна, Н.О. Кожіної, М.П. Харченка, синтаксичну структуру досліджували А.С. Попов, В.М. Ронгинський, Л.П. Юлдашева; стилістика заголовків була об'єктом дослідження М.Н. Кожина, Н.А. Веселова; Т.Ф. Карімова предметом дослідження обрала прийменниково-іменні заголовки у французькій мові, зупинившись на аналізі їх семантико- синтаксичних особливостей; І.О. Юделевич вивчає заголовок у зв'язку із жанром твору в аспекті специфіки письменницького ідіолекту; Р.В. Детскіна опирається на комунікативний статус заголовка. Порівняльно- контрактивний аналіз російських та грузинських заголовків у діахронічному аспекті здійснив Д.З. Гоцирідзе, порівняльний аналіз заголовків у науковій та художній прозі став предметом дослідження Л.Б. Бойко.

Незважаючи на існування певного лінгвістичного інтересу до заголовків, малодослідженими є питання структури заголовків поетичних творів Ліни Костенко.

Мета нашої статті – проаналізувати структуру заголовків, представлених у поетичних творах Ліни Костенко.

За структурою виділяють заголовки-слова, заголовки-словосполучення, заголовки-речення. До монолексемних заголовків варто зараховувати всі сполуки, у складі яких наявна лише одна лексема, що належить до самостійних частин мови з домінантною номінативною функцією. Заголовки з експлікованою номінативною функцією, що містять два й більше повнозначних слова, кваліфікуємо як формальне словосполучення. Заголовки, у яких експліцитно виражена предикативна функція, уналежнюємо до формальних речень.

Сучасний український заголовок представлений повним спектром наявних структурних моделей. Будь-яка мовна одиниця, використана у заголовку, стає номінативною. Найяскравіше номінативні характеристики виражені в іменниках.

У поезії Л. Костенко найпродуктивнішою моделлю є монолексемні іменникові утворення в називному відмінку: «*Листопад*», «*Свят-Вечір*», «*Ліс*», «*Папороть*», «*Сувид*», «*Екзотика*», «*Хуртовина*», «*Даці*» та ін. Авторка найчастіше заголовки такого типу вживає в однині, однак нами зафіксовано і форма множини: «*Доці*», «*Храми*», «*Хуртовини*», «*Музики*» та ін. Морфеми, що вказують на форму множини іменників, виступають «знаком морфологічного коду, розшифрування якого іноді залежить від тієї системи кодових знаків, в оточенні яких такі утворення з'являються» [1, 162]. У таких заголовках форми однини і множини іменників не виражають граматичне значення кількісного зіставлення «один- багато», а стають виразниками різноманітних семантико-стилістичних відтінків.

В українській лінгвістичній науці можливе співвіднесення таких заголовків зі словами чи називними реченнями [4]. Ми надаємо перевагу думці про кореляцію досліджуваних заголовків зі словами.

Серед досліджуваного матеріалу зафіксовано лексичні словосполучення. Вони є синтаксично нерозкладними цілісними назвами, які формою відповідають словосполу-

ченню, а за змістом – слову: *«Труханів острів»*, *«Графиня Розумовська»*, *«Наомі Уемура»*, *«Дон Пінно Лірозі»*, *«Хутір Вишневий»*. Здебільшого такі заголовки є лише носіями інформації, тому їхня продуктивність є незначною.

Численнішою є група заголовків, що відповідає синтаксичним словосполученням. У літературному доробку Л. Костенко домінують підрядні словосполучення: *«Осінній день»*, *«Шалені темпи»*, *«Смертельний падеграс»*, *«Рожеві сосни»*, *«Біла симфонія»*, *«Зимовий етюд»*, *«Українське альфреско»*, *«Львівські голуби»*. Помітну роль у заголовку відіграє зворотний порядок слів: *«Осінь дикунська»*, *«Осінь жагуча»*, *«Осінь убога»*. Актуалізація інверсивними засобами виявляється у винесенні комунікативно вагомої частини на початок чи кінець заголовка. Інверсія належить до прийомів актуального членування заголовка і забезпечує виконання ним насамперед рекламно-експресивної функції.

Заголовки-словосполучення, із значенням посесивності: *«Концерт Ліста»*, *«Тінь Марії»*, *«Тінь Сізіфа»*, *«Запшення Шевченка»*, *«Скрипка Страдіварі»*. У заголовках-словосполученнях переважає номінативність над предикативністю.

У творчості Ліни Костенко зафіксовано моделі заголовків, що відповідають простому непоширеному реченню: *«Умирають майстри»*, *«Одклекотили гуси й лебеді»*, *«Сніги метуть»*, *«Ліс був живий»*, *«Ми хочем тиші, хочем храмів»*, *«Сміюся я»*.

Дієслова здебільшого формують мінімальні, але достатні в граматичному й синтаксичному сенсі конструкції. У заголовках Л.Костенко поширювачами можуть бути обставинні елементи: *«Гроза проходила десь поруч»*, *«Ластівки тікають із Європи»*, *«Я виросла у Київській Венеції»*, *«Ми прилетіли вранці у Європу»*, *«Кобзар співав в пустелі Косаралу»*, *«У запічку гномик плямає»*, *«Не половіють в полі колоски»*, й об'єктні елементи: *«Заворожили ворони світанок»*, *«Поетія загубила камертон»*, *«Погазли костриця стоянок»* та ін. На думку Т.В. Жолтоногової, заголовки-двоскладні речення можуть втрачати статус речення і ставати функціональними еквівалентами слова, набувати імпліцитного значення предметності [1, 179].

Найпоширеніше у досліджуваному матеріалі представлені односкладні речення. Функцію граматично панівного компонента дієслівна лексема виконує в різноманітних односкладних реченнях. Серед заголовків- односкладних речень найчисельніша група означено-особових та неозначено-особових конструкцій. Для означено-особових речень часто характерна спонукальна модальність. Синтаксичні конструкції з дієсловами наказового способу виражають значення вміння, запитання й одночасно номінативне значення: *«Спини мене, отямся і отям»*, *«Шукайте цензора в собі»*, *«О, не взискуй гіркого меду слави»*, *«Пишіть листи і надсилайте вчасно»*, а також заперечні варіанти: *«Не говори печальними очима»*. Дієслова наказового способу надають заголовкам емоційності. У заголовках, виражених означено-особовими односкладними реченнями, «відсутній суб'єкт дії легко відновити, адже дієслово-присудок зберігає індекс, що вказує на виконавця» [1, 185]. Так, заголовок поезії Л. Костенко *«Не говори печальними очима»* представлений односкладним означено-особовим поширеним реченням. Відсутність особи зміщує акцент значущості на дію. У творі особовий займенник *ти* згадується лише два рази, проте у фокус уваги потрапляє заперечна частка *не* та повторювальні сполучники *чи...чи*: *«Чи ти мій сон, чи ти моя уява, чи просто чорна магія чола...»* [3, 276]. Заперечення з'являється лише у заголовку і слугує ключем до розуміння всього твору.

У частині означено-особових речень об'єкт представлений кличною формою іменника: *«Обступи мене ліс»*, *«Чоловіче мій, запрягай коня»*, *«Одкам'янійте, статуї античні»*, *«Заворожи мені, волхве...»*. Наведені приклади свідчать про інтонаційну особливість заголовків-речень із спонукальною модальністю. Заклик, спонукування до дії – все це знаходить виразну і експресивну форму в інтонуваннях окличного типу. Такі окличні речення органічно зростаються з текстом, який є емоційно спрямованим.

У неозначено-особових реченнях навмисно не акцентовано на виконавців: *«Перегнали конку експресом», «Марнували літечко, марнували», «Покремсали життя моє на частки»*. Неозначено-особові реченнях у творчості Ліни Костенко трапляються значно менше, ніж означено-особові. Проте, вони є важливими для творчої манери письменниці, оскільки іноді виступають структурним центром висловлювання, несуть велике смислове навантаження.

Функціонують у заголовках безособові речення. Специфіка безособових речень полягає в тому, що дія або стан мислиться в них як незалежні від діяча або носія стану. У таких реченнях виражається настрій, стан людини й фізичне відчуття, незалежно від її волі. Це дає авторів наблизити читача до внутрішніх переживань героїв: *«Не треба класти руку на плече», «Не треба заздрити Шекспіру»* та ін.

Помітну групу становлять заголовки, виражені складними реченнями. Такі конструкції найточніше передають сюжет твору. Вони представляють не тільки тему твору, але і його ідею. Заголовки, що відповідають складносурядним реченням, представлені поодинокі: *«Ще назва є, а річки вже немає», «І я не я, і ти мені не ти», «Лиш храм збудуй, а люди в нього прийдуть»*, однак продуктивно представлені складнопідрядні речення: *«Ми любимо тих, що знали нас молодими», «Не знаю, чи побачу вас, чи ні», «Десь, кажуть, є гора, де не співають птаці»*. Ліна Костенко часто редукує головний компонент до ключового слова чи до словосполучення, що стає відправним пунктом для побудови підрядної частини: *«Те, що принижує, – пронизує», «Ті, що народжують раз на століття», «Страшні слова, коли вони мовчать»*.

Широко представлені заголовки, виражені підрядними частинами: *«Коли у тузі вічної розлуки», «Якщо не можна вітер змалювати», «Коли ганяли голку патефони», «Коли замовкли менуети»*.

Згортання складнопідрядного речення до рівня підрядної частини відповідає тенденції до економії мовної енергії, лінгвальних засобів, натомість такі заголовки інформативно незавершені й потребують доповнення, яке можливе після прочитання поезії.

Ліна Костенко для актуалізації фрагментів назви використовує так звані називний відмінок уявлення, тобто іменник у називному відмінку, вжитий ізольовано, але тематично пов'язаний із наступним фрагментом: *«Гроза. Химерні привиди антен», «Весна. А вітер – наче восени», «Брейгель. Шлях на Голгофу»*. Іноді перша частина може бути поширеною: *«Природа мудра. Все створено мовчки»*. Перша частина називає особу, чи предмет подальшої розповіді. Такий прийом слугує також засобом експресивності. Заголовок складається з двох речень, проте одночасне функціонування їх в одній структурі забезпечує його цілісність.

Заголовок є одним із найважливіших компонентів тексту. Аналіз матеріалу засвідчив, що заголовки характеризуються комунікативною насиченістю та інформативним навантаженням.

Отже, на основі сучасної класифікації синтаксичних одиниць української мови ми виділили заголовки-словоформи, заголовки-словосполучення, заголовки-речення, що відрізняються за метою висловлювання (розповідні, питальні, спонукальні) та за своєю структурою: прості (однокладні: означено-особові, неозначено-особові, безособові; двоскладні: поширені та непоширені), складні (складносурядні, складнопідрядні). Різні типи найменувань представлені нерівномірно. Деякі структурні типи широко репрезентовано, інші є малопоширеними.

Заголовки у творчості Л. Костенко відзначаються лаконічністю, оригінальністю, структурною завершеністю.

Література

1. Жовтоногова, Т.В. Заголовок як компонент структури українського поетичного тексту: дис. ... канд. філ. наук: 10.02.01 / Т. В. Жовтоногова. – Кіровоград, 2004. – 216 с.
2. Карпенко, Ю.О. Літературна ономастика: зб. ст. / Ю.О. Карпенко. – Одеса, 2008. – 328 с.
3. Костенко, Л.В. Вибране / Л.В. Костенко. – К.: Дніпро, 1989. – 559 с.
4. Пешковский, А.М. Русский синтаксис в научном освещении / А.М. Пешковский. – М., 1956. – 579 с.
5. Шевченко, В.Е. Заголовки як спосіб впливу на суспільну свідомість / В.Е. Шевченко // Наук. Записки Луган. у-ту: зб. наук. праць. Сер. «Філол. науки». – Луганськ, 2004. – Вип.5. – Т. 1. – С. 388–397.

С.Ф. Бут-Гусаім

Брэсцкі дзяржаўны ўніверсітэт імя А.С. Пушкіна
e-mail: svfbg@tut.by

УДК 808.26-541.2

Анамастычная прастора гістарычнай прозы Вольгі Іпатавай

Ключавыя словы: *паэтонім, антрапонім, паганскае імя, хрысціянскае імя, тапонім, касмонім, міфонім.*

У артыкуле разглядаюцца ўжытыя ў гістарычнай аповесці “За морем Хвалынскім” і апавяданнях Вольгі Іпатавай паэтонімы, якія з’яўляюцца носьбітамі каштоўнай інфармацыі аб матэрыяльнай і духоўнай культуры славянскіх і цюркскіх народнасцей у XI стагоддзі. Антрапонімы (уласныя асабістыя імёны, мянушкі) разглядаюцца як значныя інфарматыўныя адзінкі, у семантычную структуру якіх уключаюцца прагматычны складнік, стылістычныя, эмацыйныя, ацэначныя, экспрэсіўныя, сацыяльныя адценні значэння, асацыяцыі і іншая інфармацыя экстралінгвістычнага характару. Разглядаюцца культурна-гістарычная інфармацыя перыферыяльных онімаў.

S.F. But-Gusaim

Brest State A.S. Pushkin University

Onomastic Space of the Historical Prose by Olga Ipatova

Key words: *poetonym (poetic name), anthroponym, pagan name, Christian name, place-name, cosmonym, mythonym.*

The article views poetonyms, which are used in the historical novel by Olga Ipatova “Across the Khvalynsky sea” and in the stories by the same writer, and contain valuable information about material and spiritual culture of Slavic and Turkic peoples living in the XI century. Anthroponyms (personal proper names, nicknames) are analyzed as meaningful informative units, the semantic structure of which includes the pragmatic component, as well as stylistic, emotional, evaluative, expressive, social shades of meaning, associations and other types of information of extralinguistic character. The author of the article also considers cultural and historical information of peripheral onyms.

Адметным асэнсаваннем тэмы пошуку чалавекам Каханя, Шчасця, Сэнсу жыцця ў бязмежным Сусвеце можна лічыць творы Вольгі Іпатавай – аповесць “За морам Хвалынскім” і апавяданне “Мара”. Гэта апавед пра суровае XI стагоддзе, калі ў Полацкім княстве валадарылі Брачыслаў а потым яго сын Усяслаў Чарадзеі. Даследчыца творчасці Вольгі Іпатавай Лідзія Савік слушна адзначае: “Гістарычная проза пішацца Вольгай Іпатавай не дзеля белетрызаванага занатоўвання фактаў і звестак, узятых з дакументальных, архіўных крыніц той або іншай эпохі, а дзеля спасціжэння далёкіх стагоддзяў у іх ісцінна